

Тема 4. Соціалізація та соціально-психологічна адаптація.

План:

1. Соціалізація: зміст, функції, інститути та форми.
2. Механізми, стадії та сфери соціалізації.
3. Соціально-психологічна адаптація: значення, зміст та етапи.
4. Критерії та види соціально-психологічної адаптації.

1. Соціалізація: поняття, функції, інститути.

Поняття “соціалізація” має більш як столітню історію існування і є дуже поширеним. У 1956 році цей термін було внесено до реєстру американської соціологічної асоціації. У кінці 60-х років проблема соціалізації стала виступати як міждисциплінарна і увага до неї підсилилася з боку спеціалістів різних наук – філософів, соціологів, педагогів і психологів.

Соціалізація взагалі – процес, завдяки якому індивід набуває знань, цінностей, соціальних навичок і соціальної чуттєвості, які дозволяють йому інтегруватись у суспільство і поводитись там адаптивно.

Соціалізація (лат. *socialis* – суспільний) – процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві.

Успішною соціалізацією може вважатися ефективна адаптація людини до суспільства і одночасно здатність певною мірою протистояти суспільству, тому, що заважає її саморозвитку і самоствердженню. Таким чином, в самому процесі соціалізації закладено внутрішній конфлікт між мірою ідентифікації людини з суспільством і мірою уособлення її в суспільстві. При порушенні цього балансу можливі два варіанти “жертв соціалізації”: конформіст і правопорушник, девіант. З точки зору соціалізації конформістом можна вважати людину, яка повністю адаптована в суспільстві і не здатна протистояти йому. Протилежним представником даної позиції можна вважати людину, не адаптовану в суспільстві, яка протистоїть суспільству.

Спираючись на принцип діяльнісної сутності людини, її професійної активності, Г.А.Андрєєва визначає соціалізацію як двосторонній процес, який включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, а з другого – активне відтворення системи соціальних зв'язків індивідом за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище. Саме це визначення соціалізації стало найбільш поширеним у вітчизняній соціальній психології. Отже, з точки зору принципу діяльності соціалізація – це процес взаємодії індивіда і суспільства, наслідком якого є конкретно-історична форма їх соціальності. Соціальність індивіда – це завжди конкретно-історичне явище, бо його основою є конкретно-історичні умови діяльності, які пред'являють свої вимоги до змісту і направленості якостей і властивостей індивідів.

В цих умовах важливим результатом соціалізації (її функції) є формування в особистості окрім нормативної поведінки таких рис, як:

- здатність до адекватного сприйняття нових соціальних вимог;
- вибіркоче ставлення до соціальних впливів;
- низька соціальна ригідність;
- сформованість особистісних передумов для виконання задач наступного етапу соціалізації.

Інститути соціалізації – конкретні групи, в яких людина долучається до системи норм, цінностей і соціальних зв'язків (сім'я, школа, неформальні організації, засоби масової Інформації тощо).

Вони характеризуються стійкою формою організації спільної діяльності, усталеним комплексом правил, принципів, норм, що її регулюють. Водночас інститути соціалізації с різновидами особливих соціальних зв'язків, що забезпечують цілісність взаємодії особи і суспільства; заданим набором доцільно орієнтованих стандартів поведінки особи в конкретних ситуаціях.

Оскільки процес соціалізації особистості включає як соціально-контрольовані цілеспрямовані процеси, які впливають на особистість, так і стихійні, спонтанні впливи, то потрібно розрізняти **направлену і ненаправлену (стихійну) форми соціалізації**.

2. Механізми, стадії та сфери соціалізації.

Важливою проблемою теорії соціалізації є дослідження механізмів процесу соціалізації. Відносно механізмів соціалізації в психології існує кілька точок зору. У психоаналітичній школі під механізмами соціалізації розуміються механізми переведення внутрішніх стимулів у соціально прийнятні форми, серед яких головну роль відіграє ідентифікація. У біхевіоризмі механізмами соціалізації прийнято вважати зовнішнє стимульне підкріплення тієї чи іншої поведінки і вчинків – наuczіння.

На думку Г. Тарда, механізм соціалізації включає в себе: 1) імітацію, наслідування; 2) ідентифікацію; 3) керівництво. У вітчизняній психології також не існує єдиної думки з цієї проблеми. Так, серед механізмів соціалізації називають: – механізм інтеріоризації, що функціонує в процесі спільної діяльності (О.М. Леонтьєв); – наслідування, референтна група, ідентифікація, рефлексія (А.В. Мудрик); – навіювання, наслідування, психологічне зараження, ідентифікація, авторитет, популярність (С.А. Белічева); – конформізм (А.Н. Сухов).

Всі механізми соціалізації вітчизняні психологи поділяють на три групи: 1) неусвідомлювані (навіювання, зараження, наслідування, ідентифікація); 2) усвідомлювані (референтна група, авторитет, популярність); 3) окрема група механізмів, до якої належать санкції заохочення і покарання, що застосовуються в суспільстві.

Г.М. Андрєєва виокремлює три сфери, в яких розгортається весь зміст процесу соціалізації особистості: діяльність, спілкування і самосвідомість.

По суті, соціалізація – це процес входження індивіда до різних спеціальностей, колективів і груп людей на підставі засвоєння норм, ідеалів, цінностей шляхом виховання та навчання. Соціальна діяльність (праця, спілкування, пізнання, гра, навчання) є головним чинником соціалізації. Отже, зміст соціалізації визначається, з одного боку, всією сукупністю соціальних впливів, з іншого – ставленням індивіда до всього цього. В цьому плані процес соціалізації можна охарактеризувати як поступове розширення індивідом, завдяки набуттю соціального досвіду, сфери його спілкування і діяльності, як процес розвитку саморегуляції і становлення самосвідомості та активної життєвої позиції.

Стадії соціалізації – етапи, періоди становлення особистості, засвоєння нею соціального досвіду. Єдиної класифікації стадій соціалізації ще не вироблено, оскільки різні вчені за основу беруть різні критерії. **Наприклад, з огляду на участь у трудовій діяльності Г. Андрєєва виокремлює дотрудову, трудову і післятрудова стадії соціалізації** (соціологічний підхід). Дотрудова стадія охоплює дитячий, підлітковий та юнацький вік, включаючи два самостійні етапи: ранньої соціалізації (імітації і копіювання дітьми поведінки дорослих; ігрової діяльності, коли діти усвідомлюють поведінку як виконання ролі; групових ігор, під час яких діти вчаться розуміти, чого від них чекає група людей) та навчання. Трудова стадія соціалізації пов'язана із зрілістю особистості, реалізацією та поглибленням нею соціального досвіду. Специфіка післятрудова стадії соціалізації полягає в реалізації потенціалу людей пенсійного віку. Саме в поглядах на цю стадію найчастіше виникають дискусії. Одні вчені вважають; що поняття "соціалізація особистості" несумісне з періодом життя індивіда, коли всі його соціальні функції згортаються. Інші, навпаки, переконані в тому, що в пенсійний період життя людина продовжує відтворювати соціальний досвід.

Узагальнюючи дані зарубіжних та вітчизняних авторів (Н.В. Андрєєнкова, А.В. Мудрик, Н. Смелзер, Дж. К. Коулмен,

У. Бронфенбреннер, Т. Парсонс та ін.), можна виокремити наступні групи засобів соціалізації.

1. Традиційний – через сім'ю, найближче оточення. Цей засіб характерний для ранніх етапів соціалізації (від народження до 5-6 років) і названий Т. Парсонсом “просоціалізацією” або “усною ідентифікацією”. Саме в сім'ї діти набувають перших навичок взаємодії, осягають перші ролі (у тому числі – статеві ролі, формування рис маскулінності і фемінності), осмислюють перші норми і цінності. Тип поведінки батьків (авторитарний або ліберальний) має вплив на формування у дитини “образу Я” (Р. Бернс).

2. Інституційний – через певні інститути (дитячий садок, школу, засоби масової інформації (ЗМІ): преса, радіо, телебачення, Інтернет тощо). У процесі взаємодії людини з різними інститутами соціалізації відбувається на базі наростаючого накопичення нею відповідних знань і досвіду соціально прийнятної поведінки.

3. Міжособистісний – у процесі спілкування з суб'єктивно значущими особами. Даний засіб реалізується через такі механізми, як імітація та ідентифікація (Н. Смелзер). Імітація з точки зору соціалізації розуміється як усвідомлюване прагнення дитини копіювати певну модель поведінки. Ідентифікація – як засіб засвоєння дітьми поведінки, установок і цінностей батьків як своїх власних. Ці механізми характерні для ранніх стадій соціалізації.

4. Рефлексивний – засіб, який розуміється як внутрішній діалог, в якому людина розглядає, оцінює, приймає або не приймає ті чи інші цінності, включаючи їх до своєї поведінки як результат рефлексивного ретворення суспільних відносин. Він реалізується через такі механізми як почуття сорому і провини. Вони є негативними механізмами, оскільки забороняють певну поведінку або придушують її.

5. Стилізований – діє в рамках певної субкультури. Субкультуру прийнято розглядати як комплекс морально-психологічних рис і поведінкових проявів, які типові для людей певного віку, професійного або

культурного прошарку, який загалом створює певний стиль життя. Вплив субкультури на соціалізацію людини залежить від міри референтності для індивіда тієї чи іншої групи, яка є носієм. У зв'язку з цим актуальними є питання про вплив на соціалізацію класових, етнічних і культурних відмінностей.

3. Соціально-психологічна адаптація: значення, зміст та етапи.

Формами реалізації процесу соціалізації є соціальна адаптація, інтеріоризація та екстеріоризація.

Соціальна адаптація (лат. *adaptatio* – пристосовувати) – вид взаємодії особи із соціальним середовищем, у процесі якого відбувається узгодження вимог та сподівань обох сторін.

Цей процес вказує на пристосування індивіда до рольових функцій, соціальних норм, спільностей, до умов функціонування різних сфер суспільства.

Інтеріоризація (лат. *interior* — внутрішній) — процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей, ідеалів, процес переведення елементів зовнішнього середовища у внутрішнє "Я".

Двосторонній процес соціалізації передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків і активне їх відтворення. Тобто людина не тільки адаптується до умов соціуму, елементів культури, норм, що формуються на різних рівнях життєдіяльності суспільства, а й завдяки своїй активності перетворює їх на власні цінності, орієнтації, установки.

Етапи адаптації.

1. Початковий етап, коли індивід, що адаптується, засвоює лише правила поведінки, але система цінностей нового середовища внутрішньо їм не визнається;

2 етап (терпимості), коли як середовище, і індивід визнають рівноцінність еталонів поведінки друг друга;

3. етап (пристосування, «акомодації») пов'язані з взаємними поступками: як індивід визнає і приймає систему цінностей середовища, а її представники останньої визнають деякі його цінності;

4 етап (найповнішої адаптації, етап «асиміляції»), коли індивід повністю відмовляється від колишніх зразків та цінностей та повністю приймає нові.

4. Критерії соціально-психологічної адаптації.

Критерії адаптації

Важливим аспектом системи адаптації співробітників до умов організації є визначення критеріїв адаптації. Теоретичні і практичні пошуки засвідчують складність цієї проблеми і потребують подальших наукових досліджень.

Нами визначені такі критерії процесу та результату соціально-психологічної адаптації.

Внутрішні критерії

Визначальним внутрішнім критерієм адаптації співробітника до умов організації є стан задоволення процесом і результатом професійної, соціальної, психологічної та фізіологічної адаптації. Причому, такий стан не є результатом пристосування до об'єкта адаптації, а результатом взаємодії людини з відповідним об'єктом (середовищем). Взаємодія передбачає процес взаємовпливу, що приводить до вдосконалення як людських якостей, так і середовища. Взаємодія тісно пов'язана з усвідомленням активної ролі особистості в процесі адаптації та з підвищенням ролі свідомої самоформувальної поведінки. Тому важливим є розвиток у людини відповідних властивостей, які, з одного боку, були б чинниками впливу на об'єкт (середовище) адаптації, а з іншого, виступали б внутрішніми

детермінантами і складовими стану задоволення процесом і результатом адаптації. До них ми можемо віднести такі:

- мотивація розвитку духовності, соціальної, професійної компетентності та самоактуалізації загалом;

- адекватність самооцінки;

- почуття власної гідності;

- розвиток внутрішньої свободи;

- здатність відстоювати свої переконання;

- здатність будувати конструктивні відносини;

- здатність керувати своїм емоційним станом;

- розвинуті комунікативні здібності;

- усвідомлення потреби самоосвіти;

- конструктивне ставлення до критики інших;

- відкритість до спілкування, нових знань тощо;

- повага до людини;

- стан здоров'я людини та ін.

Зовнішні критерії:

- ставлення до обраної професії і намагання розвивати професійну компетентність;

- пристосування до характеру, змісту, умов і організації виробничого процесу;

- набуття навичок самостійності в роботі;

- потреба і реалізація процесу самоосвіти;

- уміння застосовувати знання на практиці;

- актуалізація в життєдіяльності особистості високого рівня психологічної культури, правової культури, мовленнєвої культури, культури поведінки, рівня розвитку духовності особистості загалом;

- участь у суспільному житті організації;

- міжособистісні відносини особистості у виробничій групі, організації;

- безконфліктна поведінка;

- комунікативна компетентність;
- вироблення власного стилю поведінки та ін.